

ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ՄԱՏԵՆԱԴԱՐԱՆ Ս. ՂԱԶԱՐՈՒ

Ա. ԳՐԱԴԱՐԱՆ ԵԱԳՈՒՊ ԱՐԹԻՆ ՓԱՇԱՑԻ
Մխիթար՝ զոր ազգն ողջունեց իբրև
հայր իր վերածնունդին և երկրորդ լուս-
սաւորիչ՝ այն մեծ հանճարներէն է՝ որոնց-
մէ ստուերի պէս կը խուսեն դարերու
յեղաշրջութեան հետքերն անգամ ու մա-
մանակի աւերումները:

ամէն հայու, որչափ ևս առաւել իր հա-
րազատ զաւակներուն որ իր իսկ սիրով
և արցունքով կերտած չնաշխարհիկ մե-
նաստանին մէջ՝ կ'ապրին նոյն ոգւով
յաւերժացնելու նոյն գործը. և այսօր սի-
րախառն հանդէսներու, յորելինական սո-
նախմբութիւններու պահուն՝ խանդավառ

Գրադարան Նագուպ Արթիմ փաշայի (Ս. Ղազար)
(= Սենեակ Պայրէնի)

Ան իր աննկուն կամքով, ստեղծող
մտքով և խորաթափանց հեռատեսու-
թեամբ՝ ներացած ու սրբացած գերբնա-
կանին օծումով՝ կրկնապէս մեծ է՝ կրօնքի
և հայրենիքին առջև. տիպար մը որ հան-
ճարներու մէջ իսկ եզակեան է և հազուա-
գիտ:

Եթէ Մխիթարայ ծննդեան 250 ամեա-
կը երկնացնող շառափ մ'է՝ բերկրառիթ

ոգւով և ցնծութեամբ է որ փառքի պսակ
մը կը յաւելունք որդիքս՝ մեր անմահ
Հօր սուրբ ճակտին. պսակ մը անշուշտ
վարձը այն կրօնասէր և ազգասէր ոգւոյն՝
զոր իրմէն կը ժառանգենք. պսակ մը որ
միանգամայն մեծահռչակ ցոյց մ'է այն
համակրանքին՝ զոր կ'ազդեն մեծ Լուսա-
նորոգին որդիքը՝ ինչպէս երբեմն իրենց
հայրը, ու այսպէս գործերը կը վկայեն

թէ կենդանի է միշտ ու կ'ապրի Մխիթար:

Աջիւ ու չքնաղ դահլիճ մ'է այդ պսաւը, նոր բաժին մը այն մատենադարանին զոր Մխիթար երկու դար առաջ՝ իր հանձնարով յղացեր, գծեր ու կանգնեղ է. շքեղ, փառացի, ճոխ ու վսեմ ինչպէս իր հոգին. Մատենադարան մը՝ որ Ս. Ղաւարու մենաստանէն աւելի կարծես արքունի պալատի մը փառքն ու պերճանքը կրնար ըլլալ արժանապէս:

Եւ հոս հարկ է խորին երախտագիտութեամբ արձանագրենք և հռչակենք այն մեկնեալները, որոնց ինքնաշուք, առաւածիք նուէրներով կանգնեցաւ այս նոր Մատենադարանը՝ որ իր մէջ կ'ընդգրկէ անգղիացի մեծ քերթողին՝ Լորտ Պայրընի սենեակն ալ:

Ջրաքեան ազնուագարմ հարազատներն են անոնք՝, օտար հորիզոններու վրայ փայլող հայութեան պատուաբեր զոյգ մեծ գէմքեր, որոնք նորօրինակ մրցումով աւարէզ կ'ելլէին ցուցնելու իրենց սրտին խորին յարգանքն ու սէրը առ Մխիթարեան Միաբանութիւնը, և իրարու ձեռքնու և լրացուցիչ հանդիսանալով կանգնեցին նոր դահլիճ՝ չքնաղ և ազնիւ գրադարաններով և զայն պննեցին թանկագին հատորներով. ու այսպէս թողին անոնք անմահ յիշատակ մը իրենց բարերար անուան, պատուաբեր կոթող մը և նուէր մը իրենց զարմին, շահելով հուսկ երախտագիտութիւնը ամբողջ Միաբանութեան և մեզ հետ ամբողջ Ազգին:

Երէց եղբայրը, Եազուպ Արթին Փաշա, կտակած էր իր ամբողջ թանկագին և ճոխ գրադարանը՝ Մխիթ. Միաբանութեան, և իր գուտարը կատարին է փութաց շուրջ 3000 հատոր կազմող հաւաքածոն 60 մեծ արկղներու մէջ ամփոփած՝ Եղիպտոսէն Վենետիկ դրկել, իննամսո հոգածութեամբ կարգադրելով ինքնին զետեղումը և յղումը:

1. Իրենց մանկութեան օրերուն անծախս Մխիթարեան դաստիարակութեամբ Մուրադեան վարժարանին մէջ է փառել:

Կը բովանդակէ մի քանի արարերէն ձեռագիր Դուրանի կամ Օրինագրքերու. կան դարձեալ արարերէն շուրջ 150 հատորներ, որոնց մէջ ինչ ինչ հազուագիտութեան թանկագին գոհարները կը կազմեն, Collection Orientale - manuscrits inédits, 7 հսկայ հատոր Արաբ - Ֆրանս. - Miniatures persanes 2 հտ. - Arabian nights. 10 հտ. (Arabian nights) Supplemental nights, - Oriental translation fund. 12 հտ. Tableau général de l'Empire ottoman dédié au roi de Suède (Gustave III), 3 հսկայ հատոր. Ատոնցմէ աւելի կարեւոր և հետաքրքրական են Mémoires... de l'institut français d'Archéologie orientale du Caire, 48 հատոր. ինչպէս նաեւ Mémoires... de la mission archéologique française au Caire, 42 հատ. դարձեալ իրիկ կարեւոր հաւաքածոյ Bulletin de l'institut égyptien, 36 հատ. և Bulletin des lois et décrets égyptiens 38 հատոր. ասոնց հետ Եղիպտոսի ուրիշ պետական վաւերագրերն Recueil de tous documents officiels du gouvernement égyptien, 33 հտ. - Biographie universelle ancienne et moderne, 85 հատոր. - Encyclopédie moderne, 17 հատոր. - Histoire de l'Empire Ottoman, 18 հատոր. և երկայն շարք մը երեւելի հեղինակներու Karamsin, Michaud, Plutarque, Norvens, De Ségur, Balzac (22 հտ.), Guizot, Flassau, Martens (38 հատոր) են, են:

Թանկագին շարք մ'է դարձեալ Catalogue général des antiquités égyptiennes du Musée du Caire (սպ. Caire - Berlin - Vienne), 65 հատոր. Ատոնց կարգին են մեզ համար հետաքրքրական՝ Recueil des historiens des Croisades Occidentaux - Orientaux (arm.-grec.) 13 մեծադիր ստուար հատորներ. արեւելեան բաժնին մէջ հատորն հայկականն է, 3 հատոր ալ յունարէն. հայկականի բնագիրն ունի քովը Ֆրանս.

Թարգմանութիւն և ընդարձակ ծանօթու-
թիւններ՝ Տիւրքիէէ խնամքով պատրաս-
տուած. միայն այդ հատորը 847 էջ է:

Հուսկ կ'արժէ յիշել նաև ջանի մը մե-
ծադիր հսկայ գործեր ալ, որոնք հազուա-
գիւտ են իրենց տեսակին մէջ. Catacom-
bes de Rome, Jérusalem, հրաշալի
գունազեղ նկարներ տեսարաններու և տա-
րազներու. նոյնպէս փէլէկեան հրատա-
րակութիւնները. The Alhambra pa-
lace, L'Art arabe, և ամենէն աւելի
հետաքրքրական Description de l'E-
gypte publiée par l'ordre de sa
Majesté l'empereur Napoléon le
Grand, անոր կատարած մեծ արշաւանքին
հետազոտութիւնները 11 մեծ դի հատորի
մէջ. դարձեալ ուրիշ շարք մը առաջինէն ցիւ-
մը փոքր նորբող Description de l'E-
gypte, նոյնպէս մեծին նախփշէռի հրա-
մանով տպուած թանկագին գործ. և երեք
ամենամեծ հատորներ՝ որոնք անգին են
ստուգիւ. նոյնպէս Description de l'E-
gypte հսկայական մեծութեամբ (1,10 X
0,80), ուր կարելի չէ առանց գմայլանքի
և յուզման գիտել Մեմփիսիումի, Լուքսո-
րի, Քառնակի և Տենտիսիոսի հրաշակերտը
ները վիմատիպ աննման քարտէսներով
ի՞նչ կարելի էր թուել ուրիշ թանկագին
գործեր ալ, սակայն այսքանն ալ կը բաւէ
Գրադարանին ճոխութեան փոքրիկ զաղա-
փար մը տալու. չմոռնանք յիշել որ գրեթէ
բոլոր հաւաքածոն շքեղատիպ և փառա-
կազմ է:

Այս գանձերն արժանապէս ամփոփելու
և պահելու դատին համար էր որ միւլ
եղբայրն ալ, Յովսէփ Արթին պէյ, կը
փութար ազնուական և բարի նախանձով
մը տրամադրելու հարկաւոր գումարը,
15000 ֆր. որով ցիւլ ատենի մէջ կանգ-
նեցաւ Մատենադարանը ազնիւ փայտէ,
վենետիկեան նուր Բաշակով յորինուած:

Այսչափ նոր Մատենադարանի մասին,
որուն պատկերը ներկայացուցինք ցիւլ առաջ:

* * *

Անցնինք այժմ խօսելու Մայրավան-
քի

քիս Մատենադարանի միւս մեծ բաժին-
ներուն վրայ՝ համառօտ տեղեկութիւն-
ներով:

Բ. ԵՒՐՈՊԱԿԱՆ ԲԱԺԻՆ

Կը բովանդակէ մեծ զբառուներ և երկու
յաւելումներ՝ ամփոփելով շուրջ 66,000
հատորներու պատկանելի թիւը, (շուրջ
40,000 մեծ զբառուներ, 26000 ալ միւս
երկուքը). հարստութիւնն ալ գովեստի կամ
հռչակի անկարօտ է. հայուն է ատոր պար-
ծանքն ալ. եւրոպացի մեծամեծ գրապետ-
ներ և ուսումնասէրներ զայն այցելած
պահուն գովեստին հետ նախանձով կը
նային այդ անգին գանձին. այսօրուան
66,000 հատորներու լեզունը երկու դա-
րու ըրտինքով ու ջանքով ժողովուած, հայ-
թալթուած հարստութիւն մ'է. երկայն
պիտի ըլլար թուարկել թանկագին պրակ-
ները՝ որոնք կայսրերու, թագաւորներու,
և մեծամեծ անձնաւորութեանց և հեղի-
նակներու լուի իբրև նուէր կամ յիշատակ
անգամ նկատելով՝ արդէն մեծ փառք մը
պիտի կազմէին Միխիթարայ Տան, առանց
խօսելու այդ գործերուն գիտական և տպա-
գրական արժէքին վրայ: Հոն կը բովան-
դակուին բոլոր կարեւոր հեղինակութիւն-
ները, հին ու նոր, Յունական և Հռով-
մէական, միջնադարեան և արդի բոլոր
մատենագիրներուն, բոլորն ալ փառա-
կազմ և խնամքով պահուած:

Հեղինակներ, տպարաններ, ընկերու-
թիւններ, ճեմարաններ՝ հոն ունին իրենց
բաժինը և յիշատակը՝ զորոշուած գրե-
րու ճակտին, Համառօտիւ յիշենք գէթ
ջանի մը երեւելի և ցայտուն ղէմքերը
իրենց նուէրներով. այսպէս

Ռուսիոյ ինքնակաշնոր ՆԻԿՈՂՈՍ Ա.
և ԱԼԵՔՍԱՆԴՐ Բ. Codex Sinaiticus
լուսատիպ այն թանկագին և սակաւաթիւ
օրինակներէն՝ որոնք բաժնուեցան հին և
նոր աշխարհի առաջնակարգ մատենադա-
րաններուն և Wladimir Stasoff-ի l'Or-
nement Orientale.

ՆԱՓՈՒՆԻՆ Գ. 1) Expédition scienti-
fique, 8 հտ. թանկագին յուշարձան ֆր.

բանակի Եղիպտոս արշաւանքին, ինչպէս նաև 2) իր հեղինակութիւնը Vie de J. César. 3) աւորդլ լատինական Մատենագրութիւնը ad usum Delphini, ևս.

Կիճ0 Լուի Ֆիլիպի Նախարարը՝ Գաղղիական մատենագրութեան մեծ մասը.

Գր. ԱՐԿԻՈՆԻ Գաղղ. Մատ. ուրիշ մաս մը (նուիրելով հանգուցեալ Գերպ. իգնատիոս Կիւրեղեան Սրբաօր՝ որ հայեւրէնի դասատու եղած էր իրեն).

ՄԱՔՍԻՄԻԼԻԱՆՈՍ ԱՐՇԻԴՈՒՔՍ՝ եղբայր հանգուցեալ Ֆր. Յովսէփի, քանի մը թանկագին հատորներ.

Ինչպէս նաև ԼՈՒԴՈՎԻԿՈՍ Իշխան Պապիերայի.

ԳԱՂԴԻՈՅ ԵՒ ՊԵՏԵՐՐՈՒՐԳԻ ձեՄԱՐԱՆՆԵՐԸ.

- ՏՈՒՐԱՆԼՈՒ՝ իր բոլոր գործերը.

- ԻՏԱԼԻՈՅ ՊԵՏՈՒԹԻՒՆԸ՝ զանազան անգամներ՝ մեծ և շքեղ գործեր.

Մատենադարան Միլիթարնայ — (Ս. Ղազար)

ԿԻԻՍՏԱՆԻ Դ. ՇՈՒԷՏԻ՝ Տանդէի շքեղ տպագրութիւնը Կիւստաւ Տօրէի պատկերներով:

ՅՈՎԱԿԻՄԻԱ Մայր Թագուհի Շուստ-Նորուկիայի, իր այցելութեան առթիւ ի Ս. Ղազար 1875ին՝ նուիրած է Շուստ-Նորուկիայի Ոսկար Ա. Կարոլոս Ժի և Ոսկար Բ Թագաւորներուն բոլոր թանկագին գործերը:

ՔԱՐՄԷՆ ՍԻՒՈՒԱ՝ Ռումանիոյ քերթող Ղշխոն՝ իր քերթողական և վիպական գործերու շքեղատիպ, փառալուծ հատորները:

ՎԵՆԵՏԿՈՅ ՀԱՄԱՐԱՆՊԵՏՈՒԹԻՒՆ՝ և ՔԱՎԱՔԱՊԵՏՈՒԹԻՒՆ՝ ընտիր և մեծ գործեր.

ԵԱԳՈՒՊ ԱՐԹՈՆ ՓԱՇԱ՝ ընտիր հատորներ իւրիշ թանկագին նուէրներու հետ (վերջին մեծ կտակէն զատ):

ԻՇԵԱՆ ԱՊՐՈ իր ընտանեաց Աստուածաշունչը, որուն ձեռագիրը, թէպէտ Ժի դարու, սակայն ամենէն ճոխ և ընտիր զարդանկարներով մին է: Կրնայինք շարեւ հոս վ. Լանկուա, Լը Վայեան տը Ֆլորիվալ, Թոմազէո և անթիւ մեծահոգի հեղինակներ. բայց առատածիր նուէրներ եղած են Ֆրանս. Պետութեան կողմէ Մուրատեան

վարժարանի (Բարիզ) միջոցաւ, թէ՛ վանքիս և թէ՛ վարժարանին բազմաթիւ գործեր, շատ անգամներ, լի մեծ արկղներով՝ ինչպէս նաև Էրնէստ Շանթրի կողմէն՝ (Լիոնի Թանգարանին տեսուչ) երկու մեծ արկղ Antropologie և այլ ընտիր երկեր։

Այս առթիւ կը յիշենք երախտագիտութեամբ նաև հանգուցեալ Գր. Մալխասեանի ըրող Օր. Թերեզայի նուէրը, շուրջ 70 հտ. հայերէն և 200 ալ Ֆրանսերէն, ինչպէս նաև շատ մը ազգային միութիւններու, գրավանդատանոցներու և անհատներու նուէրները, որոնցմով օրէ օր կը ճոխանայ Մայրավանքիս Ընդհանուր Մատենադարանը։

Գ. ՀԱՅ-ԵՆՐՈՊԱԿԱՆ ԲԱԺԻՆ.

Կը բովանդակէ 4000 հատոր. ասոնք ընդհանրապէս հայ աշխարհի, հայութեան և հայկական հարցերու շուրջ գործեր են. թէ՛ հայ և թէ՛ օտարազգի մատենագիրներու հեղինակութիւններ, ֆրանսերէն, իտալերէն, անգլիերէն, գերմաներէն, ռուսերէն, վրացերէն, սպանիոլերէն ինչպէս նաև ցանցառ թուով թուրք, արաբ և ուրիշ լեզուներու ստորաբաժանումով։

Այս գործերու առանձին գրադարանի մէջ ամփոփման նպատակը . յայտնի է, հայութեան շուրջ ուսումնասիրութեան դիւրութիւն՝ թէ՛ մեզ և ազգայիններուն և թէ՛ օտարներուն։

Դ. ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԲԱԺԻՆ երեք մեծ ստորաբաժանումով.

1. Գրքեր

Հայկական Բաժնին այս առաջին մասը կը բովանդակէ շուրջ 20000 գիրք. աս ալ, մանաւանդ ազգային տեսակետով՝ պատկառելի և թանկագին հաւաքածոյ մ'է, որուն շուրջ 2000 հատորները զեռանգուած յատուկ գրադարանի մէջ առաջին տեղը կը բռնեն, և են հին, հազուադէպ. Թանկագին տպագրութիւններ 1512-1750 տարիներու շրջանին՝ սկսեալ ամենէն հին և առաջիններէն (Աղթարք, Աբգարեան Սաղմոս, ևն)։

Հայկ. Բաժնին գրադարանը յօրինուած է եւրոպական նորագոյն դիւրագործածելի ոճով։ Բոլոր գրքերը խնամքով կը պահուին՝ կրելով իրենց կողքին՝ նուիրատուին անունն ալ։

2. Պարբերական Թերթեր.

Ասոնք կը կազմեն մատենադարանիս Հայկ. Բաժնին երկրորդ ճոխ հաւաքածոն, սկսեալ հնագոյն Թերթերէն (Ազգարար են) մինչև մեր օրերունը (1824-1926), որոնք իբրև տեսակ գրեթէ 250ի կը հասնին, և նկատելով անոնց բազմահատոր շարքը՝ մեծ գրադարան մը կազմեն 950 ստուար հատորներով, խնամքով կազմուած և դասաւորուած այրօրենի կարգաւ։

3. Լրագիրներ։

Հայկ. Բաժնին երրորդ ճիւղը կը կազմէ լրագիրներու հաւաքածոն. ասոնց տեսակներուն թիւը կը հասնի 110ի, ամփոփուած՝ 720 մեծղի և ստուար հատորներու մէջ, որոնք ընդարձակ սենեակներ և սրահներ կը զբաւեն. ասոնք ալ խնամքով կազմուած և դասաւորուած են այրօրենի կարգաւ։

Ամփոփելով յիշեալներու թիւը կ'ուենենանք շուրջ 92000 հատոր. ասոնց վրայ աւելցնելով Ընթերցարանինը (Ճեմարան) և այլ երկու երկրորդական գրադարանները, շուրջ 4000 հատորներով, նոյնպէս օտարալեզու և հայ գրքերու կրկին օրինակներ՝ տրամադրելի փոխանակութեանց համար՝ 3000 հատոր օտար հրատարակութիւն, հուսկ հին ու նոր եւրոպական գրքերու առատ պաշար մը առանձնական գրադարաններու մէջ՝ առձեռն ընթերցման և ուսումնասիրութեան համար՝ 5-6000, և 2000 ձեռագիրներու թանկագին հաւաքածոն՝ կ'ունենանք իբրև վերջին և ամբողջական թիւ մը շուրջ 110000 հատոր։

* * *

Այս համառօտ ակնարկէն վերջ կա.

րևոր խօսք մը. և ազդ մ'է որ կ'ուղղէ վանքիս Մատենադարանի Տեսչութիւնը (ինչպէս նաև Բազմավէպի Խմբագրութիւնը. Մանօր. Խմբ. Ի) բոլոր տպարանատէրերուն, հրատարակիչներուն, խմբագրապետներուն, հեղինակներուն որ սրբազան պարտք մը ստանձնեն ազգային այս մեծ զանձին և պարծանքին՝ յատկապէս Հայկական Բաժնի հաւաքածոյին զարգացման և անման գործին ձեռնադրելու, վերապահելով և սահմանելով Միաբանութեանս Մատենադարանին ո՛ր և է հրատարակութիւն, գիրք, թերթ, լրագիր, մինչև անգամ Թուոցիկ ազդ մ'իսկ զանց չընելով:

Պայմաններն արդէն շատ անգամ յայտարարուած են ԲԱԶՄԱՎԷՊի միջոցով. հոս դարձեալ կը կրկնենք. մէկ օրինակ մեզ առաքողին Բազմավէպ արդէն պարտք ստանձնած է շնորհակալութեամբ ծանուցանել մի միայն իբրև ստացուած գիրք՝ իր մանրամասնութիւններով (հեղինակ, տպարան, գին, տարեթիւ ևն):

Երկու օրինակ առաքողին՝ պարտական կը մնանք զրախօսականն ընելու. Կարծեմ թէ երկու պայմաններն ալ զոհացուցիչ են ամենուն, մտածելով որ Բազմավէպի բազմաթիւ օրինակները որ կը սփռուին վեհնետէն մինչև Չինաստան, Սումատրա, մինչև Գալիֆոռնիա, մինչև Պարագիլ, Արճնթիինա, մինչև Սահարա, Եթովպիա, և Քոնկոյի խորքը՝ լաւագոյն միջոցն են իբրև ազդ հոչակելու հեղինակութիւն և տպագրութիւն:

Իսկ ով որ յիշեալ երկու պայմանները չ'ընդունիր, կը խնդրենք դարձեալ ջերմապէս որ միշտ և անհրաժեշտ մէկ օրինակ վերապահէ մեր Մատենադարանին, և մենք պատրաստ ենք զայն ստանալ զնով

կամ ի պարագային փոխանակութեամբ մեր արդի հրատարակութեանց. զնման պարագային անշուշտ Բազմավէպ պարտք չունի ո՛ր և է ծանուցման կամ հրատարակութեան:

Ձանազան պարագաներ և շարժառիթներ կը դրդեն զմեզ միշտ խղճմտօրէն ընենք մեր հաւաքածոն, և պակասները լրացնելով օր ըստ օրէ տնեցեկ զայն: առ այս կը հրաւիրենք որ բոլոր մեր ազգայինները բարեհաճին ձեռնադրելու, որպէս զի կատարեալ ըլլայ այս ազգային մտաւորական հարստութեան կտրթողը, որ ըստ քիչ նմաններ ունի. միև կողմանէ նկատուի լրջօրէն ազգային քաղաքական դիրքը, զարթոյթային տխուր ապագան (յիշելով չըացած մեծ գաղութները Լիհաստանի, Հանգարիոյ, Իտալիոյ ևն) և աղէտները՝ որոնք միշտ հայութեան և իր մտաւոր հարստութեան բնաջնջումին դարանակալ են: Հուսկ խղճի պարտք կը համարինք յիշել և յիշեցնել հայ հանրութեան ուրիշ պարագայ մ'ալ, այս է Հ. Ս. Վ. Ղազիկեան մեր միաբանակից վաստակաւոր Հօր Հայկական Մատենագիտութեան գործը. գործ մը որքան հսկայ, հայութեան պատուարեր և օգտակար նոյնքան տաժանելի և անտանելի, երբ մանաւանդ մտածուի. որ այս օրերուս վերսկսած գործն արդէն լրացած էր և ազգին մարտիրոսութեան հետ հսկայ գործին կէսն ալ զոհ գնաց, որով ազգայիններու անհրաժեշտ գործակցութիւնը զրգնու առաքումով ոչ միայն գործին յաջողութեան և կատարելութեան պիտի նպաստէ՝ այլ նաև անկէ առաջ խրախոյս պիտի ըլլայ արիութեամբ ի գլուխ հանելու ազգային մատենագրութեան փառահեղ կտրթողը:

Հ. ԵՐԻԱ ՓԵՅԻՍԵԱՆ